

Fransız Belgelerine Göre 1911-1912 Trablusgarp Savaşı Sırasında İstanbul'da Yaşanan Mali Sorunlar

Damla Ayođlu-Duman

Akdeniz Üniversitesi

1. Giriş

Bu çalışmanın ilk kısmında, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mali sorunlardan ve bu sorunların sebeplerinden bahsedilecektir. Osmanlı imparatorluğu 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mali sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. Öncelikle Avrupa artık ateşli silahlar kullanmaya başlamış ve savaşlardan yenik çıkmamak için Osmanlı Devleti'nin de buna uyum göstermesi gerekmişti. Ateşli silah kullanabilmek için merkezde eğitilen askerler savunma harcamalarını arttırmıştı. Savaş yıllarının uzaması savunma giderlerinin sürekli hale gelmesine sebep olmuş ve bu harcamalar ülkenin ekonomisini harap etmişti. Bu olumsuz tabloya rağmen, Osmanlı Devleti Batılı devletler karşısına büyük bir ordu çıkartmıştı.¹ Ordunun genişletilmesi devlet kadrolarında şişmeye sebep olmuştu. İltizam sistemine geçildikten sonra toplanan vergilerin çoğu devlet kasasına ulaşmamış ve devletin

1 Ahmet Tabakođlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, 9. Baskı, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009), s. 317.

gelirlerinin artmasına engel olmuştu. Yaşanan savaşlar nedeniyle savunma harcamaları önemli bütçe açıklarına sebep olmuştu.

19. yüzyılda mali sorunlar daha da çoğalmıştı. Özellikle 1808-1839 dönemi yenileşme hareketleri, çoğalan iç isyanlar ve yabancı devletlerle yapılan savaşlar sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu için oldukça zorlu yıllar olmuştu. Ordunun modernize edilmesi için, merkezi devletin gücünü arttırıp, ayaklanmaları bastırmak devletin mali sorunlarını arttırmıştı. Aynı zamanda 182-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, 1820-1828 Osmanlı-İran Savaşı ve Balkan topraklarının kaybedilmeye başlaması Osmanlı'nın mali sorunlarını daha da arttırmıştı.²

Bunların yanında ilk başta İngiltere daha sonra diğer sanayileşmiş ülkelerle ile yapılan serbest ticaret anlaşmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nda dış ticaret dengesini de bozmuştu. İthalatın artışı dış ticaret açığını arttırmış para stoku erimeye başlayınca da mali sistem daha da bozulmuştu.

Devlet finansal sorunlara çare bulmak için çeşitli yollar denemişti. İlk başlarda devlet bütçe açıklarını kapatmak için olağanüstü dönemlerde toplanılan avarız gibi vergileri sürekli toplamaya başlamıştı. Daha sonra tedavüldeki paraları toplayıp değerlerini düşürerek piyasaya daha fazla para çıkarmıştı. Bu şekilde yapılan taşışlar enflasyona sebep olduğu için sabit maaş alan memur ve yeniçerilerin alım güçlerini düşürmüş ve önemli kargaşalara sebep olmuştu. Daha sonra devlet, bütçe açıklarını iç borçlarla kapatmaya çalıştı. 18. yüzyılın sonlarına doğru esnam adı verilen bir iç borçlanma yöntemi geliştirdi. Bu düzende vergi kaynaklarının yıllık geliri devlet tarafından belirlenip peşin ödenen bir bedel karşılığında önceden satılmaya başlandı.³ Ancak Osmanlı devletinin bütçe giderlerini karşılamak konusunda bu çabalar yeterli olmamıştı.

Kırım Savaşı sırasında devlet dış borç almaya başlamıştı. Dünya ekonomisi 1873- 1896 yılları arasında büyük bir krize girince

.....

2 Ömer Açıkgöz, "Osmanlı Para Politikasında Reform Çabaları: 1800-1844 Dönemi Üzerine Bir Değerlendirme," *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2010), s. 373.

3 Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), s. 168-171.

Osmanlı maliyesi daha da zor duruma düşmüştü. Çünkü bu dönemde borç bulmak oldukça zorlaşmıştı.

Osmanlının para sisteminde de ciddi bozukluklar vardı. Paralarda her şehirde farklı değer de işlem görüyorlardı. Osmanlı tam bir tarım ülkesi olduğu için hasat zamanı İstanbul'dan taşraya para akımı oluyor ve İstanbul'da bozuk para sıkıntısı yaşanıyordu.

Makalenin asıl amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun ciddi mali problemlerin yaşandığı bu dönemde karşı karşıya kalınan yeni bir savaşın başkent İstanbul'da yarattığı mali sorunları gözden geçirmektir. Bu savaş 1911-1912 yıllarında İtalya ile yapılan Trablusgarp Savaşı'dır.

21 Eylül 1911'de İtalya, Osmanlı İmparatorluğu'na Trablusgarp'ı terk edip kendilerine bırakmalarını isteyen bir ultimatoma vermişti. Bunu kabul etmeyen Osmanlı hükümeti, İtalya'nın Trablusgarp üzerindeki işgal emellerinden vazgeçtiği takdirde burada kendilerine iktisadi faaliyet alanını genişletmek üzere çeşitli bayındırlık imtiyazlarının verilebileceği bildirdi. İtalya uzun zamandır bu toprakları istiyordu. Roma İmparatorluğu'nun topraklarına ait bu bölgeyi tekrar elde etmek emelleri taşıyordu. Aynı zamanda İngiltere ve Fransa da Osmanlının Afrika topraklarında yerlerini almışlardı ve İtalya bu konuda geri kalmak istemiyordu.⁴

Osmanlı Devleti bu savaşa girmek konusunda istekli olmasa da İtalyan işgaliyle karşı karşıya kaldı ve onlara askeri olarak cevap veremedi. 29 Eylül 1911'de ultimatoma sona ermesiyle İtalyanlar savaş ilan ettiler. İtalyanlar burada ciddi bir savunmayla karşılaşmadan Trablus ile Bingazi topraklarını ele geçirdiler. Burada yaşanan savaşın kazanamayan Osmanlılar Afrika'daki son topraklarını da kaybetti.⁵ 18 Ekim 1912'de İtalyanlarla Osmanlı Devleti arasında yapılan Ouchy Antlaşması'yla savaş sona ermişti.⁶ Bu savaş sonrasında Os-

.....

4 Paul Dumont & François Georgeon, "Bir İmparatorluğun Ölümü (1908-1923)", Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Server Tanilli, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016) içinde, s. 244.

5 Dumont & Georgeon, "Bir İmparatorluğun Ölümü", s. 245.

6 Bülent Durgun, "Italian Spark on Balkan Arsenal: Italian- Turkish War (1911-1912)," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi/Journal Of Modern Turkish History Studies* XIV/28 (Bahar/Spring 2014), s. 137.

manlı İmparatorluğu'nda var olan mali sorunları daha da artmıştı. Bu çalışmada bu mali sorunlar ve Fransız yetkililerinin bu sorunları nasıl değerlendirdikleri konusu incelenecektir. Bu çalışmada Fransız ekonomi ve finans bakanlığı arşivlerinden yararlanılmıştır.

2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Trablusgarp Savaşı'na Karşı Verilen Tepkiler

Trablusgarp'taki İtalyan işgali Osmanlı Devleti için sürpriz olmuştu. İşgal başladığında hükümet hala tam olarak ne yapması gerektiği hakkında bir karar verememişti. Aynı zamanda İtalyan müesseseleri ve vatandaşları hakkında neler yapılması gerektiği ile ilgili de kararlar almakta gecikmişti.

Ancak bu dönemde İstanbul'da yayınlanan gazeteler sürekli İtalyanlara karşı yaptıkları yayınlar sebebiyle halk arasında nefretin doğmasına sebep olmuşlardı. Gazeteler İtalyanlara ekonomik yaptırımlardan da bahsediyordu ve bunun başında da İtalyan ürünlerinin boykot edilmesi vardı. 6 Ekim 1911'de boykot ilanı İstanbul'daki gazetelerde yerini aldı. Tamamen halkın isteğiyle İtalyan mallarına karşı başlayan bu boykota katılım oldukça fazla oldu ve işleri azalttı.⁷

Osmanlı Devleti İtalyan kuruluşları ve İtalyan tebaasıyla da ilgili neler yapması gerektiği konusunda karar vermekte yavaş davranmıştı. Osmanlı topraklarında İtalyanlara ait çok sayıda ticari şirket vardı ve bunları ülke dışına çıkarılması o kadar kolay değildi. Aynı zamanda İtalyanlarla yapılan ticarete önemliydi. Sonuçta devlet hemen karar veremedi çünkü bu müesseseleri kapatmak ve ticareti durdurmak hem Osmanlı halkına hem de yabancı tebaaya zarar verecekti. O nedenle bu müesseselere ve tüccarlara zaman verildi.⁸

Trablusgarp Savaşı çıktığında İstanbul'da savaşla ilgili dolaşan acayip ve çelişkili haberler sebebiyle işler azalmış ve bu daralma genel bir madeni para sıkıntısına sebep olmuştur. Aynı zamanda halk arasındaki huzursuzluk bankalardan paralarını çekmelerine sebep

.....

7 Nurdan İpek Şeber, "Arşiv Belgelerine Göre Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı Topraklarındaki İtalyan Tebaaya Yansımaları," *Osmanlı Araştırmaları*, 38 (2011), s. 243-245.

8 Dumont & Georgeon, "Bir İmparatorluğun Ölümü", s. 239-242.

olmuştur. Bu kriz İstanbul'daki kredi kuruluşlarını da etkilemiş ve önceden taahhüt ettikleri kredileri vermeleri zorlaşmıştı. Bu durumdan en çok etkilenen kuruluş az sermayesiyle riskli işler yapan Metelin Bankası olmuştur. Bu banka ödemelerini geçici bir süre için askıya almıştır.

3. Fransız Büyükelçiliğinin İstanbul'daki Mali Sorunlarla İlgili Yazdıkları Raporlar

Bu dönemde diğer yabancı devletler gibi, Fransız yetkililerde, Osmanlı'da yaşanan mali krizleri, bunun sonucunda bankaların yaşadıkları zorlukları takip etmişlerdir. Yazışmalarda böyle durumlarda rakipleri karşısında yara almadan nasıl çıkabileceklerini Dışişleri bakanlığına rapor etmişlerdir. Mesela Trablusgarp Savaşı nedeniyle 1911'de yaşanan mali bunalım sırasında bankaların nasıl etkilendiği ve Fransız yatırımcıların nasıl bir yol izlemesi gerektiği ile ilgili İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi, Dışişleri bakanına, Dışişlerinden de Maliye bakanına raporlar gönderilmiştir. 4 Kasım 1911'de Fransız Büyükelçisi M. Bompard, Osmanlı İmparatorluğu ile İtalya arasındaki Trablusgarp Savaşı nedeniyle İstanbul'da yaşanan finansal kriz ve Metelin Bankası hakkında Dışişleri Bakanı A. M. De Selves'e gönderdiği raporda "savaşın sebep olduğu belirsizlik İstanbul'da mali bir krize sebep olmuştur" diye yazmıştır.

Bu krizden ciddi zarar gören, Metelin (Midilli) Bankası 1891 yılında özel bir şirket tarafından İzmir'de kurulmuştu. Bankanın yönetim kurulu İstanbul'daydı. Bankanın sermayesinin önemli kısmı Yunan sermayedarlar tarafından ödenmişti. Atina dâhil olmak üzere Akdeniz havzasında çeşitli şehirlerde şubeler açmış olsa da bankanın sermayesi kısıtlıydı. 20 yıllık varlığı sırasında yöneticiler başarısız kararlar almışlar ve banka çok fazla risk altına girmişti. Bankanın sermayesi fazla olmamasına rağmen, topladığı mevduatlarla çok fazla iş yapıyor ve bu işler için çok yüksek faizler ödüyordu. Son olarak banka sermayesinin yarısıyla uzun vadeli yatırımlar yapmıştı.⁹

Fransız büyükelçisi Metelin Bankası'nın zor duruma düşmesinin sebebinin, İstanbul'daki diğer Yunan bankaları gibi kısıtlı bir

9 Elena Frangakis-Syrett, "Banking in İzmir in the Early Twentieth Century," *Mediterranean Historical Review*, 2 (2009), s. 120-121.

sermaye ile iş yapması, yatırımcılarına yüksek faiz, şirketlere de büyük miktarlarda avanslar vermesi olduğunu yazmıştır. Bu şehirdeki diğer kredi kuruluşlarını da etkileyen diğer önemli sebepler ise insanların mevduatlarını bankalardan çekmeleri, madeni para bulmakta yaşanan sorunlardır. Büyükelçiye göre İstanbul'da yaşanan bu olağanüstü durum göz önüne alınca Bankanın ödemelerine hemen başlaması zor gözükmektedir. "Büyük bir ihtimalle yakında bu bankanın Atina Bankası ile birleştiği haberini vereceğim" diye eklemiştir.¹⁰

1 Aralık 1911'de aynı konuyla ilgili bir bilgilendirme notunu da Dışişleri Bakanı, Maliye Bakanına yollamıştır. Bu notta "İtalya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na açtığı savaş başta İstanbul olmak üzere Osmanlı topraklarında mali, parasal ve ticari sorunlara sebep olmuştur. Bu pazarın darlığı göz önüne alınırsa bu kriz Osmanlı sınırları dışında da çok geçmeden hissedilecektir. İlk etapta borsada, Osmanlı tahvilleri ve yerel şirketlerin hisse senetleri düşüşe geçmiştir" diye yazmıştır. Dışişleri bakanı "Galata Borsasını Avrupa'daki büyük borsalarla karşılaştırmak mümkün değildir. Buradaki aracı kurumlar hiçbir garanti vermiyorlar ve en iyi durumdakilerin bile sermayeleri 3 ile 400 bin frankı geçmiyor ve aralarında da hiçbir dayanışma yoktur. Yaptıkları işlemler burada değil Londra, Berlin ya da Viyana'dan geçilen emirlerle yürütülüyor. Aracı şirketler genellikle kendi çıkarlarını düşünen spekülâtorlerle çalışıyorlar. Osmanlı tahvillerinde ve diğer şirketlerin hisselerindeki düşüş Paris ya da Londra borsalarında hissedilmemiş sadece Galata'daki aracı şirketleri zor durumda bırakmıştır. Bu durumdan en çok senetle borç veren ve spekülasyonları destekleyen küçük bankalar etkilenmiştir." diye İstanbul'daki durumu anlatmıştır.

Bu savaşa ek olarak içerde yaşanan siyasi belirsizlik, ihtilal endişesi, İmparatorlukta önemli yere sahip İtalyan tüccarların ve sermayedarların ülke dışına atılma ihtimali buradaki gerginliği arttırmaktadır. Bakanın aldığı bilgilere göre çok yakında bu durumdan rahatsız olan mudiler bankalara hücum ederek paralarını çekmek isteyeceklerdir.

Aynı zamanda kırsal kesimlerde toplanan hasattan dolayı ödeme yapmak için piyasadan altın çekilmektedir. Birçok küçük yerel

.....

10 Fransız Ekonomi ve Finans Bakanlığı arşivleri, dosya: B 0031279/3 no: 542.

banka da ihtiyatsızlıkla müşterilerini tutabilmek ve daha fazla metal parayı kasalarına aktarabilmek için faizleri yüzde 3,5-4 oranlarına yükseltmektedirler. Ancak eğer müşterileri paralarını bir anda çekmek isterlerse çok zor duruma düşeceklerdir çünkü piyasada yeterli altın yoktur ve metal para sağlamak için Avrupa piyasalarına çek vermek zorunda kalacaklardır. Bakana göre o an için Osmanlı Bankası'ndan başka hiçbir yer bu parayı sağlayacak durumda değildi. Osmanlı Bankası'nın müdahalesi sonucunda kriz şimdilik engellenmiş gibi gözükse de büyük yıkımı engelleyememiştir. Birçok sarraf ve küçük bankalar ödemelerini durdurmuşlardır. Bunların arasında en önemlisi Metelin Bankası'dır. Bu banka Eylül ayından beri ödeme yapmayan Mısır Bankası'yla yakın ilişki içindeydi. Mısır Bankası'ndaki borçlarını tahsil edemediği için bu krize hazırlıksız yakalanmış ve iflasını açıklamasa da ödemelerini durdurmuştur. Bazı Yunan sermayedarlar bu bankayı kurtarmak için destek vermeye çalışmışlardır.

Bu olay bankalara ve sermayedarlara bu bölgedeki ekonomik krizler karşısında, bu durumdan çıkmak için Osmanlı Bankası'nın yardımına ne kadar bağımlı olduklarını ve ihtiyatlı davranmamalarının ne kadar tehlikeli olduğunu göstermiştir. Burada krediler çok fazla ve spekülörlere çok kolay veriliyordu ancak savaştan sonra yaşanan mali kriz nedeniyle bankalar bu işi azaltmışlardı. Bu durum buradaki yerel tüccarları zor durumda bırakmış ve kredilerin durdurulması nedeniyle bazı iflaslar yaşanmıştı. Fransız ve diğer kredi sağlayan yabancı kuruluşlarda bu gelişmeler karşısında paniğe kapılmışlardı. Kredi bulmaktaki zorluk hem ithalatta hem de ihracatta kendini göstermişti. Sürekli kredilerle işlerini yürütmeye almış olan tüccarların sermayeleri az olduğu için bu sorun ticareti felç etme riski yaratmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Fransızların savaşın yarattığı olumsuz durumdan etkilenmemeleri içinde Büyükelçi şunları yazmıştır. "Fransız vatandaşları eğer borcunu ödeyebilecek müşterilerle çalışırlar ve durumla ilgili yeni bilgileri takip ederlerse bu olaylardan etkilenmeyeceklerdir. Zaten Osmanlı ticaretinde tüketim malları ağırlıkta olduğu için, bu ticaretin bu kriz sebebiyle hemen durması hatta çok fazla yavaşlaması söz konusu olamaz".¹¹

.....

11 Fransız Ekonomi ve Finans Bakanlığı arşivleri, dosya: B 0031279/3, no: 1091.

4. Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu, uzayan ve kaybedilen savaşlar sonrasında 16. yüzyılın ortalarından sonra bütçe açıklarıyla karşı karşıya kalmıştır. Alınan önlemler, bu açıkları kapatmaya yetmemiş, özellikle savaş zamanlarında açıklar artmış ve mali krizler yaşanmasına sebep olmuştur. Trablusgarp Savaşı, zaten mali kriz yaşayan Osmanlı İmparatorluğu'nu daha da zor duruma sokmuştur. Bankalar ve kredi kuruluşları kötü etkilenmiş ve kredi sağlayamadıkları için esnaf işlerini yapmakta zorlanmıştır. İstanbul'da metal para sıkıntısı olmuş, telaşa kapılıp bankalardan paralarını çekmek isteyen mudiler için metal para bulmak sorun olmuştur. İtalyan ürünlerinin boykot edilmesi işleri azalmıştı. Tüm bu yaşananlarla ilgili Fransız büyükelçiliği İstanbul'da yaşanan mali sorunlar ve bundan etkilenmemek için Fransız vatandaşlarının neler yapması gerektiği konusunda Fransız dışişleri bakanlığına raporlar göndermişlerdir. Bu makalenin literatüre katkısı Fransız Ekonomi ve Finans Bakanlığı arşivlerinden yararlanılarak Trablusgarp'ta yaşanan savaşın başkent İstanbul'da yarattığı mali sorunlara ışık tutmasıdır.